

Зоран ЛАКИЋ*

ТРАЈНА ВРИЈЕДНОСТ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Једно слично окупљање имали смо одмах након оснивања ЦАНУ. На то нас подсећа једно од првих наших издања које носи бр. 13. из 1993. године, насловљено *Извори и историографија о Црној Гори*, књига од 300 страница. Нећу вас подсећати на њен садржај. Архивистичке теме никада не застаријевају, Напротив. Што се аутора тиче, само ћу вас подсетити да су неки од њих и данас активни учесници овога нашега скупа.

У припреми овога округлог стола при руци ми је била и публикација Архива Југославије – *Водич за кориснике архивске грађе* (1985) и *Водич кроз Архиве Црне Горе*. Припремни одбор користио је и *Архивске записе* – орган Државног архива Црне Горе који редовно излазе у Цетињу, рекао бих на срећу архивистичке службе и уопште културе Црне Горе.

Архиви су свуда у свијету основа истине о повијести. О томе смо сви сагласни. Ако нам је стало до истине, а јесте, коју они чувају, онда морамо сагледати докле смо стигли у овој области од посебног друштвеног интереса; колико у њу улажемо и шта од ње очекујемо. Извјесно је да се регистратура грађа стално увећава упркос технолошким иновацијама и да се тај темпо тешко може пратити са сада упосленим кадром и досадашњим обимом финансијских средстава – којима располаже ова област у цјелини. Знамо, такође, да се у архивима још увијек не налази сва грађа, иако јој је тамо мјесто, како то позитивни прописи налажу. Друго је, опет, питање зашто није у стању стручног и научног коришћења. Хтио сам рећи да је то пут настанка погубних и фамозних тзв. табу тема у историографији.

Покушаћу да то илуструјем одабраним примјерима.

* Академик Зоран Лакић, ЦАНУ

До јуче, такорећи, нијесмо ни знали да је први попис у Црној Гори обављен одмах након завршетка Берлинског конгреса, на коме је Црна Гора имала своје званичне представнике. И тај важан податак сазнали смо из мемоарских записа. Из њих смо сазнали и како је Господар реаговао на одлуке Берлинског конгреса које су се тичале Црне Горе, у ствари зашто тада није дошло до *уједињења Србије и Црне Горе*, како се и очекивало; до тога ће доћи тек 1918. године. Мемоариста биљежи детаље и саопштава их зачуђеном Господару:

Не даде Бизмарк, Господаре, уједињење Црне Горе и Србије!

Ових дана се појавила обимна књига са сувим златом управо о томе, која ће помоћи да се једно деликатно питање наше прошлости смирено сагледа и ријеши. Наводећи овај примјер хтио сам рећи да је наука морала бити упозорена о постојању овакве грађе.

И други примјер који ћу коментарисати је, такође, упутан. Недавно је објављена књига *Тишо – сїроїо њовјерљиво*, у издању Службеног гласника у Београду. Најављена је истоименим фељтоном у *Вечерњим новостима*. У њој налазимо податке за које наука до сада није знала. Знали смо само да се у Јелциновом сефу налази архивска фасцикла на којој пише – Стаљин – Тито – строго повјерљиво. Сличан коментар заслужује тек приновљена грађа из британских архива о некадашњем суђењу Дражи Михаиловићу. У постојећој литератури је евидентирано постојање наших драгоцјености у Вашингтону, Бечу, Москви, Паризу, Даблину, Копенхагену, Стокхолму – да не помињемо сусједе. Издвојићу само Крст царице Јелене, затим рукопис о животу Св. Трипуна из Котора, Југословенске ћирилице инкунабуле итд. Недавно је у Шведској откривена драгоцјена грађа улоге Црне Горе у I свјетском рату, о спорном паду Ловћена, енигматичној капитулацији Црне Горе. И даље: Бранислав Оташевић у свом тексту о Миловану Ђиласу (*Дан*, 03. август 2010) помиње да је он у априлу 1944. године одио у Москву „двје вреће архивског материјала”, како би га сачувао да га „непријатељ не би заплијенио и уништио”. Да ли се данас зна за даљу судбину овог архивског материјала? Иако су написане књиге о Острошком злату – и даље остају неке енигме, које чекају објашњење. Из најновије историје да поменем да се планира грађа хидроцентрала на Морачи, а још увијек је под ембаргом документација на основу које се одустало од тога прије 30 и више година. Узгредно се отвара питање: на основу којих аката је та документација проглашена тајном?

За наведену културну баштину се практично и не зна. Података о томе нема ни у нашим уџбеницима из истих разлога. Све то, дакле, не постоји у нашој свијести, па нам се чини да то и није никакав губитак. А јесте. И то велики. Осиромашени смо – јер смо заборавили. Питам се колико је тога сличнога потиснуто у заборав.

Указаћу на још један, такође, занимљив примјер. Недавно сам рецензирао књигу о народном хероју Миловану Шарановићу, у којој је објављен и његов ратни дневник за који је мало ко знао. Нијесам сигуран у чијем се посједу налази његов оригинал, као драгоцен архивски раритет.

Крајем марта ове године читамо у штампи праву архивистичку сензацију, јер се тај историјски податак није ни слутио, а камоли да се знао. Бивши министар руске полиције најавио је у Москви зборник докумената обима око 600 страна, до сада свисвим непознатих. Цитирам: „Мало је познато да је још 1941. године – донешена одлука о ликвидацији Хитлера, што је спријечио Стаљин дојећи се сепаратног мира Њемачке са (западним) савезницима”. Друга шанса је била још боља, припремљена 1944. године. Цитирам: „Стаљин је то неочекивано одбио без обзира на то што је већ био припремљен човјек за акцију, који се, намјерно предао Њемцима и задобио његово повјерење”. Разлог је био исти: плашио се да ће послје ликвидације (Хитлера) – Хитлерово окружење закључити сепаратни мир са Енглеском и САД – без учешћа Русије”, у ствари на штету СССР-а.

Увијек треба вјеровати да још има непознатих докумената који садрже пуну истину.

Преко медија (Дан, 27. април 2010) смо информисани како је одмах након ослобођења 1944. године са Цетиња однесено 599 вриједних историјских експоната од којих се неки налазе у приватном власништву. Ријеч је о експонатима непроцјењиве вриједности који су се налазили у посједу Митрополије црногорско-приморске и Државног архива Црне Горе. Знамо да су 1948. и 1949. године спаљена документа Зетске Бановине, цетињске Општине, Црногорске банке, Државне штампарије, Великог суда и цетињске Гимназије, која је основана 1880. године.

Питамо се, надаље, шта је са катастарском документацијом из времена Краљевине Југославије, са судском архивом о послјератним процесима, са грађом о трагичној судбини наших сународника у Словенији маја 1945. године. Не кршим, ваљда, никаква правила ако кажем да сам и у припреми овога скупа имао разговор са Предсједником Црне Горе.

Тема је била како пописати све наше жртве у II свјетском рату, које су пале са обје стране фронта. На крају разговора сам био увјерен да ће коначно кренути и тај посао; стручни кадар имамо, архивска грађа ће нам бити стављена на увид, а о средствима нећемо ми бринути. Нажалост, и даље смо у очекивању и надању. И даље: у припреми овога скупа тражио сам сусрет у МУП-у да би неко од нас историчара могао припремити саопштење на тему архивске грађе која је још увијек под ембаргом. Љубазно ми је саопштено да су одговорни за сада заузети и да ћу бити благовремено обавијештен о мојој иницијативи. Још чекамо тај разговор. Никада није касно. Али је планирани аутор саопштења отказао своје учешће на овом скупу, јер се саопштење не спремају тако брзо и тако лако. И без архивске грађе.

Из искуства знамо да управо због недоступности архивске грађе настају тзв. табу теме. Њих је, нажалост, највише у историји Црне Горе. Преко табу тема пут води до „бијелих” и „црних” мрља у историографији. И њих је највише у Црној Гори. Додајмо наведеном још у вријеме ИБ 1948, па случај Милован Ђилас, па Брионски пленум. Поменућу из најновије историје да су у равноправној употреби термини „распад” и „разбијање” Југославије 1991–1995. године, иако они са собом носе сасвим супротстављене оцјене.

Коме одговара такво стање архивске грађе нећу да нагађам. Знам коме не одговара. Зато смо овдје окупљени, ријешени да дамо одговор, макар на нека од отворених питања. Рећи ћу још да смо доста времена утрошили у конципирању овога скупа. Неки истакнути појединци су заговарали тезу да се овај скуп бави искључиво архивском грађом у посједу ЦАНУ. Чак су у том смислу усмјеравали и рад Редакције за објављивање извора за историју Црне Горе, која је непосредни организатор овога скупа. Стимулисала нас је она народна мудрост да никада није касно! Архивисти и корисници архивске грађе томе би још додали: архивска грађа је увијек добродошла, што старија – то драгоцјенија!

Присјетио сам се записа Ива Андрића о значају архивске грађе, који ме увијек упозорава са мога радног стола. Цитирам:

„Ја, исувише лепих часова и скромних, али и радосних открића – дугојем архивима и архивским радницима – да не бих, када год ми се за то укаже прилика, рекао о њима реч истине и реч похвале, као потребним и корисним, важним и неопходним – друштвеним чиниоцима”.

Улагања државе у архиве су заиста недовољна. Десетак година се справља о потреби оснивања групе или катедре на већ постојећим универзитетским јединицама о систематском припремању таквих кадрова. Забрињавајући је податак да имамо само 7% високошколаца. Наши сусједи их имају преко 33%; зато су и развијенији од нас. Наши стручни кадрови све мање имају прилику да се усавршавају у развијенијим срединама; зато млади одлазе да би задовољили своју стручну радозналост. Наша привреда је мала и скромних могућности. Заборавили смо на институцију добротиништва или како се модерније каже – донације. Она би могла бити наша нада. Међутим, држава мора бити замајац.

Функција ове моје ријечи није само да вас информише, већ и да вас инспирише на дијалог: како даље. Надам се да ћемо на крају нашега рада добити доста сугестија и корисних приједлога за нови акциони програм у овој области.

Zoran LAKIĆ

PERMANENT VALUE OF THE ARCHIVAL MATERIAL

Summary

Since its founding MASA has strived to valorize the importance of the archival material. One of its first editions is entitled – „The Sources and historiography on Montenegro”, at about 300 pages. Today’s assembly, again, under the premises of MASA – is the continuation of the same work – after 20 years. This speaks about the permanent value of the archival material for the scientific study of the historical past of the people and the state. A lot of examples support this statement.

Unfortunately, we have cases of noncare, and even devastation of the precious archival material, which survived the tumultuous events of the 1 st and 2 nd World War. In both cases, the occupiers had taken away and destroyed the material. Sometimes even our authorities had a similar attitude toward the archival material. The major negligence was expressed in insufficient care to set in order the existing archival material for scientific use.

There are really poor investments in the development of the archive in Montenegro, for the use of the existing and for ordering the new material, and finally for its publication – to be of benefit for objective perception of the historical past of Montenegro.